

GRZEGORZ PAWEŁ Z BRZEZIN (Gregorius Paulus Brzezinensis) – teolog, pisarz ariański, ideolog braci pol., ur. ok. 1525 w Brzezinach (k. dzisiejszej Łodzi), zm. w 1591 w Rakowie.

Ukończył szkołę parafialną w Brzezinach. Pierwszym dokumentem biograficznym dotyczącym G. jest notatka w albumie studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego z 1540, gdzie do 1547 studiował, zdobywając tytuł magistra artium. W latach 1547–1549 studiował filologię gr. na uniwersytecie w Królewcu; w 1550 udał się do Wittenbergi, aby spotkać Ph. Melanchtona; rozczarowany jego osobą powrócił do kraju i związał się z ruchem reformacyjnym, będąc jednym z twórców małopolskiego zboru kalwińskiego. Gdy w latach 60. XVI w. w zborze tym odżyła dyskusja na temat dogmatu Trójcy Świętej, G. stał się zwolennikiem nowego ujęcia relacji między osobami Trójcy Świętej (zanegowanie wspólności trzech osób przez odrzucenie równorzędności Ducha Świętego i Chrystusa z Bogiem Ojcem; głoszenie wyższości Boga Ojca jako Boga z siebie); poglądy te sprawiły, że G. stał się jednym z głównych teoretyków i przywódców nowo powstałego antytrynitarского „zboru mniejszego”, tzw. arian. Rozważając zagadnienia Trójcy, zaprzestał używania terminów filozoficznych „essentia”, „substantia”, „relatio”, „persona”, „trinitas”. G. zajmował się także zagadnieniem przedwieczności Chrystusa, przygotowując w ten sposób grunt pod nowy etap rozwoju myślowego pol. arian, którym miał być program unitaryzmu. W 1569 G. osiedlił się w Rakowie, gdzie reprezentował radykalną (plebejską) grupę arian. Reakcja, jaka powstała przeciw skrajnemu odłamowi arian, osłabiła autorytet G. i jego kierowniczą rolę. Z tego okresu pochodzi rozprawa pt. *Adversus Iacobi Palaeologi de bello sententiam [...]*, w której G. zawarł swoje poglądy na sprawę wojny; publikacja ta przyczyniła się do ostatecznego usunięcia G. z zajmowanego stanowiska. Ostatnim pismem G., zredagowanym wspólnie z J. Szomanem, jest *Catechesis et confessio fidei* (wyd. w 1574, obecnie znajduje się w BJ), będący podstawą późniejszego katechizmu rakowskiego, opracowany m.in. przez F. Socyna.

W 1589 G. napisał *Tractatus de regno Christi millenario*, ale jakie stanowisko w nim zajął, nie wiemy.

Najpłodniejszy okres pisarski G. przypada na lata 1562–1569. Pisma z tego okresu (okres trydeizmu) to: *Tabula de Trinitate* (Pińczów 1562); *Epistola Georgii Pauli ministri Cracoviensis monitoria ad Tigurinos ministros et Calvinum [...]* (powstało w lipcu 1563 jako list prywatny, wydrukowane zapewne na początku 1564; wyd. w: Th. Wotschke, *Briefwechsel der Schweizer mit den Polen*, L 1908); *Turris Babel* (łac. wyd. tego pisma zaginęło, znane dzięki przekładowi pol., włączonemu do późniejszego obszernego pisma *O różnicach terażniejszych*); *Carmen ad Ioannem Calvinum et pios fratres* (wyd. prawdopodobnie pod koniec 1563, egz. druk. nie dochował się, tekst znany jest z odpisu zachowanego w bibliotece w Bernie); *De Antichristi Deo essentia personato, se ipsum expugnante brevis demonstratio* (pismo zachowane w drezdeńskiej Bibliotece Krajowej); *Krótkie wypisanie sprawy* (Nieśwież 1564, Muzeum Czartoryskich w Krakowie); *O różnicach terażniejszych* (wyd. 1564, Biblioteka w Kórniku; nowe wyd. Wr 1954); *Prawdziwej nauki chrześcijańskiej i jej przeciwnej Fałszywej Antychrystowej krótkie opisanie* (zachowała się pierwsza i ostatnia strona w Muzeum Czartoryskich w Krakowie); *Antidotum contra articulos fidei novae a Sarnicio Varsoviae exhibitos, tanquam a novo Papa* (pismo zaginęło, prawdopodobnie ukazało się na początku 1564); *O wyznaniu wiary Księdza Sarnickiego, i jego oderwaniu* (list do Kościołów helweckich, wyd. w 1564, Muzeum Czartoryskich); *Różność wiary uczniów Stankarowych, którzy się szczycą swymi kościoły w Helweciej i indziej [...]* (Nieśwież 1564, Muzeum Czartoryskich); *Wykład słów Pawła S. Jeden jest Bóg [...]* (Biblioteka w Kórniku).

Pisma G. z okresu unitaryzmu: *O prawdziwej śmierci, zmartwychwstaniu i żywocie wiecznym* ([Kr] 1568, Wr 1954); *Okazanie i zbożenie wszystkich Wiar od ludzi rozmaitych [...]* ([Kr] 1568); *Rozdział Starego Testamentu od Nowego, Żydostwa od Chrześcijaństwa [...]* ([Kr] 1568); *Wykład miejsc niektórych Pisma Starego i Nowego Testamentu, które Antychryst Bogiem Trójca, i Chrystusem przed Jezusem zmyślonym, zatrudnił [...]* (dzieło zaginione, znane ze streszczenia J. Bocka).

Przekłady pism dokonane przez G. w 1568: przekład pracy J. Blandraty *Argumenta quibus Paedobaptismus impeditur* pt. *Krótkie dowody, które*

Dziecinny Chrzeszt od ludzi przeciwnych Bogu wymyślony zbijają; przekład rozdz. XIV De falsa et vera Blandraty pt. Zgodne a jedną rzecz znamionujące w Piśmie św. Sposoby mów o Jezusie Pomazańcu, albo synu Bożym z Maryi narodzonym; przekład dzieła Socyna Explicatio inittii Evang. S. Ioannis, pt. Wykład na pierwszą Kapitułę Świętego Ewangelisty, wedle pisma Świętego Nowego testamentu. Przekłady te wydano prawdopodobnie w Krakowie.

POGLĄDY RELIGIJNE I SPOŁECZNE. Ewolucja poglądów religijnych G. przebiegała od luteranizmu, przez kalwinizm, trydeizm, anabaptyzm do unitaryzmu. W początkowym okresie trydeizmu G. nie zrywał całkowicie z dogmatami teologii chrześcijańskiej, zachowując dogmat Trójcy Świętej, wyróżniając w niej jednak 3 realne istoty Boskie, połączone abstrakcyjnym węzłem jednej natury, tych samych atrybutów i pochodzenia od jednego nie zrodzonego Boga-Ojca, od którego Duch Święty i Chrystus wzięli swą istność i Boskość. G. wystąpił przeciwko interpretacji dogmatu Trójcy Świętej przez J. Kalwina, który redukował osoby Trójcy do nieokreślonych relacji, atrybutów, przejawów jednej substancji Boskiej, która stanęłaby ponad osobami Trójcy, tworząc czwartą, jedynie realną istotę Boską. Argumenty G. przeciwko tak pojmowanemu dogmatowi: 1) logiczne sprzeczności w samym pojęciu Trójcy jako jednego Boga; 2) sprzeczność tego dogmatu z wyobrażeniem o Bogu Ojcu i Synu Bożym na podstawie Pisma Świętego; 3) sprzeczność z nauką o Pośredniku; 4) brak wzmianki o Bogu-Trójcy w Piśmie Świętym. W poglądach tych zawarte były pierwiastki unitaryzmu, przejęte od Blandraty. Chrystus nie jest osobą Trójcy Świętej, lecz człowiekiem – zbawcą ludzkości, który tym różni się od zwykłych ludzi, że został poczęty przez Ducha Świętego, bez grzechu cielesnego. Duch Święty nie jest osobą, jest tylko mocą Bożą, darem, który Bóg wlewa w serca ludzi pobożnych.

W kwestii przedwieczności Chrystusa, G. twierdził, iż Chrystus przed pojawieniem się na ziemi istniał tylko w Boskim przejrzeniu i zapowiedzi. Istnienie Chrystusa przedwiecznego byłoby zniweczeniem Chrystusa historycznego. Stara się wykazać, że chrześcijaństwo to pomieszanie Ewangelii z judaizmem i filozofią pogańską; uważa, że ustanowienie niektórych dogmatów ma przyczyny społeczne, aby duchowieństwo katolickie mogło czerpać korzyści materialne. Występuje przeciwko istnieniu nieśmiertelnej

duszy, opierając się na odpowiednich cytatach z Pisma Świętego, które mają dowodzić, że cały człowiek umiera i żadna dusza się odeń w chwili śmierci nie oddziela. Pogląd G. sprowadza się nie do zaprzeczenia nieśmiertelności duszy, lecz do zaprzeczenia samego istnienia duszy różnej od ciała i mogącej się oddzielić. Nie ma duszy jako oddzielnej istoty, są tylko zjawiska psychiczne, ściśle związane z życiem całego organizmu i znikające wraz z jego śmiercią. „Ciało” i „dusza” to dwie nazwy tej samej rzeczy, rozważanej z dwóch punktów widzenia: jako śmiertelnej i ginącej na ziemi oraz nieśmiertelnej po zmartwychwstaniu. Teza o cielesności i śmiertelności duszy była dla G. czysto politycznym hasłem likwidacji „obmamienia” kościelnego, które pozwalało duchownym utrzymać swą władzę i czerpać dochody z oszukiwania ludzi prostych i biednych. Zakładał istnienie nieuleczalnego konfliktu pomiędzy światem i wiernymi, pomiędzy państwem i Kościołem. Świat jest zepsuty, dlatego należy go opuścić i oddać się bez reszty naśladowaniu Chrystusa, dążąc w ten sposób do zbudowania królestwa Bożego słabych i uciśnionych. G. przeciwstawia rozum i wiarę jako czynniki pozostające we wzajemnej sprzeczności i walce. Twierdzi, iż wiara otwiera przed ludźmi horyzonty niedostępne dla rozumu i sprzeczne z jego dążeniami. Neguje poznawczą rolę rozumu, uznaje Pismo Święte za jedyne źródło całej wiedzy, jaką warto osiąść.

W kwestiach społecznych był G. przeciwny temu, aby arianie piastowali urzędy państwowe, nosili broń, brali udział w wojnach. Głosił potrzebę rozdania przez szlachtę swoich majątków i zarabiania na swoje utrzymanie pracą rąk.

O. Bartel, *G. Paweł z Brzezin*, *Reformacja w Polsce* 5 (1928), 12–32; K. Górski, *G. Paweł z Brzezin. Monografia z dziejów polskiej literatury ariańskiej XVI wieku*, Kr 1929; tenże, *Studia nad dziejami polskiej literatury antytrynitarskiej XVI w.*, Kr 1949; L. Kołakowski, *Refleksje nefachowe nad G. Pawłem i nieśmiertelnością duszy*, *Twórczość* 11 (1955) nr 9, 136–148; *Studia nad arianizmem*, Wwa 1959; J. Misiurek, *Chrystologia braci polskich. Okres przedsocyniański*, Lb 1983; W. Słomski, *G. Paweł z Brzezin i jego koncepcje pacyfizmu*, *Studia Sandomierskie* 9 (2002), 213–223.

Monika Malmon